

УДК 338.436

doi: 10.15330/apred.2.16.114-126

Варченко О. М.¹, Свиноус І. В.², Понедільчук Т. В.³

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА НА БАЗІ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ, ЯК ЗАСІБ ПОКРАЩЕННЯ ЯКІСНОЇ СКЛАДОВОЇ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

¹Білоцерківський національний аграрний університет,
Міністерство освіти і науки України,
Соборна площа, 8/1, м. Біла Церква,
09117, Україна,
тел.: (04563) 5-35-85,
e-mail: omvarchenko@ukr.net

²Білоцерківський національний аграрний університет,
Міністерство освіти і науки України,
Соборна площа, 8/1, м. Біла Церква,
09117, Україна,
тел.: (04563) 5-35-85,
e-mail: isvinous@ukr.net

³Білоцерківський національний аграрний університет,
Міністерство освіти і науки України,
Соборна площа, 8/1, м. Біла Церква,
09117, Україна,
тел.: (04563) 5-35-85,
e-mail: Komar.tv@ukr.net

Анотація. Стаття спрямована на дослідження проблем розвитку на базі особистих селянських господарств, як засіб покращення якісної складової людського капіталу сільських територій. Метою проведеного дослідження є розрахунок прогностичних значень наявності високотоварних особистих селянських господарств на розробка практичних рекомендацій заходів державної та регіональної підтримки що створення на їх базі малих суб'єктів підприємницької діяльності в сфері агро бізнесу, як якісної складової людського капіталу сільських територій.

За теоретичну і методологічну основу дослідження слугували: діалектичний метод пізнання соціально-економічних явищ, фундаментальні дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців щодо функціонування особистих селянських господарств, сільського співтовариства,

У процесі виконання досліджень використовувалися загальноприйняті методи і прийоми: сукупність наукових прийомів абстрактно-логічного методу (індукція й дедукція, аналіз та синтез, аналогії і зіставлення, формалізації та моделювання) – для опрацювання теоретичних положень організаційно-економічних засад функціонування особистих селянських господарств та малих суб'єктів підприємницької діяльності в сфері агробізнесу; монографічний – для з'ясування проблем трансформування ОСГ у фермерські господарства, метод анкетування – для визначення намір голів особистих селянських господарств, що розвитку на їх базі малих суб'єктів підприємницької діяльності в сфері агробізнесу, метод спостережень – для з'ясування окремих моментів діяльності ОСГ.

Розкриті теоретичні та прикладні аспекти щодо перетворення особистих селянських господарств у формування підприємницького типу в сфері агробізнесу шляхом створення сприятливих соціально-економічних умов для їх розвитку.

Встановлено, що відсутність дієвої підтримки з боку державних і місцевих органів влади відносно розвитку та функціонування дрібнотоварного виробництва на базі особистих селянських господарств призводить до негативних процесів, які виявляються у трансформації фермерських господарств в особисті селянські господарства.

Обґрунтовано напрями посилення державної підтримки розвитку ОСГ.

Ключові слова: особисті селянські господарства, трансформація, сільське домогосподарство, державна підтримка, регіональна підтримка.

*Varchenko O.M.*¹, *Swinous I.V.*², *Ponedilchuk T.V.*³

DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP ON THE BASIS OF PERSONAL PEASANT FARMS, AS A MEANS OF IMPROVING THE QUALITY COMPONENT OF HUMAN CAPITAL OF AGRICULTURAL

¹ Bila Tserkva National Agrarian University
Ministry of Education and Science of Ukraine,
Soborna Square, 8/1, Bila Tserkva,
09117, Ukraine,
tel .: (04563) 5-35-85,
e-mail: omvarchenko@ukr.net

² Bila Tserkva National Agrarian University,
Ministry of Education and Science of Ukraine,
Soborna Square, 8/1, Bila Tserkva,
09117, Ukraine,
tel .: (04563) 5-35-85,
e-mail: isvinous@ukr.net

³ Bila Tserkva National Agrarian University,
Ministry of Education and Science of Ukraine,
Soborna Square, 8/1, Bila Tserkva,
09117, Ukraine,
tel .: (04563) 5-35-85,
e-mail: Komar.tv@ukr.net

Abstract. The article is aimed at studying the problems of development on the basis of personal farms as a means of improving the quality component of human capital in rural areas. The purpose of the study is to calculate the forecast values of highly marketable personal farms for the development of practical recommendations for state and regional support measures that create on their basis small businesses in the field of agribusiness as a quality component of human capital in rural areas. The theoretical and methodological basis of the study were: dialectical method of cognition of socio-economic phenomena, fundamental research of domestic and foreign scientists on the functioning of personal farms, rural community, In the process of research, generally accepted methods and techniques were used: a set of scientific methods of abstract-logical method (induction and deduction, analysis and synthesis, analogies and comparisons, formalizations and modeling) - to study the theoretical principles of organizational and economic foundations of personal farms and small sub objects of entrepreneurial activity in the field of agribusiness; monographic - to clarify the problems of transformation of OSG into farms, the method of questionnaires - to determine the intentions of the heads of personal farms, the development on their basis of small businesses in the field of agribusiness, the method of observations - to clarify certain aspects of OSG . Theoretical and applied aspects of the transformation of personal farms into the formation of entrepreneurial type in the field of agribusiness by creating favorable socio-economic conditions for their development are revealed. It is established that the lack of effective support from state and local authorities regarding the development and functioning of small-scale production on the basis of private farms leads to negative

processes, which are manifested in the transformation of farms into private farms. The directions of strengthening the state support for the development of OSG are substantiated.

Key words: personal peasant farms, transformation, rural household, state support, regional support.

Вступ. Сільське господарство України розвивається в умовах багатоукладної економіки, в якій велику роль відіграє дрібнотоварний сектор. Водночас значне місце серед інших форм дрібного сільськогосподарського виробництва належить особистим селянським господарствам (ОСГ) населення, зважаючи на кризовий стан в агропромисловому виробництві країни, втратили характер підсобних у формуванні доходу сільського домогосподарств і стали одним з основних секторів сільськогосподарського виробництва.

Незважаючи на істотну роль, яку ОСГ відіграють у нинішніх умовах в продовольчому забезпеченні населення країни, у вітчизняній статистиці відсутні чіткі економічні критерії віднесення до них господарств громадян. Так, у вітчизняних умовах нормативно-правові, а не економічні критерії дозволяють віднести господарство певної організаційно-правової форми. Згідно з чинним законодавством особисте селянське господарство – це форма непідприємницької діяльності з виробництва і переробки сільськогосподарської продукції. Водночас фермерське господарство здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи. Зазначимо, що фермерські господарства за своєю економічною природою мають товарний, підприємницький напрям діяльності, а особисті господарства населення – в основному споживчий. Ведення ОСГ сприяє додатковій зайнятості сільського населення.

Постановка завдання. Питання економічної природи функціонування особистих селянських господарств ґрунтовано вивчали відомі українські вчені: І. Баланюк, І. Демчак, Г. Калетнік, І. Свиноус, С. Кальченко, М. Кропивко, А. Мазур, В. Месель-Веселяк, О. Шпикуляк та інші дослідники. Їхні розробки мають вагомe значення і слугують основою для формування сучасних економічних поглядів щодо перспектив функціонування особистих селянських господарств та створення на їх основі малих суб'єктів підприємницької діяльності у сфері агробізнесу в умовах трансформації економічних відносин в Україні.

Метою дослідження, результати, якого відображені в статті є розрахунок прогнозних значень наявності високотоварних особистих селянських господарств на розробка практичних рекомендацій заходів державної та регіональної підтримки що створення на їх базі малих суб'єктів підприємницької діяльності в сфері агро бізнесу, як якісної складової людського капіталу сільських територій.

Результати. За результатами дослідження встановлено, що нині для більшості сільських жителів ведення ОСГ є основною діяльністю, і вона набуває підприємницького характеру, що призводить до зникнення відмінностей між ФГ і ОСГ.

Цю ситуацію можна пояснити соціальними та економічними чинниками. Так, у 1991 р. мала чисельність зайнятих в ОСГ зумовлювалася високим рівнем зайнятості в сільській місцевості та дією нормативно-правових актів, які визнавали дохід, отриманий від ведення особистого селянського господарства, як нетрудовий. Водночас у 2014 р. скорочення чисельності зайнятих в особистому селянському господарстві відбулося під впливом зміни соціально-економічних чинників, зокрема, щодо престижності праці в сільськогосподарському виробництві та в особистих селянських господарствах.

За результатами опитування нами встановлено, що лише незначна частина селян (5,9%) хотіла б зробити ведення особистого господарства своїм основним заняттям. У разі втрати роботи лише 2,4% респондентів здатні зайнятися фермерством, 3,6% мають намір забезпечити проживання доходами від ведення ОСГ, а 4,6% – розширити сільськогосподарське виробництво та пропонувати вироблену продукцію на ринок.

Водночас приблизно п'ята частина опитаних жителів сільських населених пунктів упродовж кількох останніх років демонструє прагнення збільшити обсяги виробництва, що можна розглядати як додатковий резерв для розширення масштабів економіки домогосподарств. Так, за даними опитування сільського населення у 2018 р., 26,4% жителів мають бажання збільшити кількість виробленої продукції у своєму господарстві (38,1% опитаних не мають такого наміру). Найбільш прийнятним способом поліпшення добробуту поряд із пошуком додаткової роботи респонденти вважають розширення особистого селянського господарства для споживання виробленої продукції членами сільських домогосподарств (20,5%) та для продажу (17,9%). Опитування працюючого сільського населення, проведене у 2011 р. (обсяг вибірки – 227 осіб), показало, що розширити особисте господарство бажає п'ята частина села (18,4%), приблизно стільки ж (19,8%) бажали б, але не мають такої можливості, 41,8% не мають бажання розширити власні господарства. Основною перешкодою для розширення господарства більш ніж для половини працюючих селян (53,5%) є відсутність вільного часу. Для працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, досить складно поєднувати і надто високі навантаження на роботі з не менш важкою працею у власному господарстві. Так, більше половини жителів села (53,6%) у вільний від роботи в суспільному виробництві час зайняті на присадибній ділянці, ведуть домашнє господарство.

Іншими факторами, що впливають на відсутність бажання або можливості збільшити обсяг особистого господарства, в ході проведених опитувань були названі відсутність коштів і низькі закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, неможливість забезпечувати кормову базу, відсутність надійного покупця, додаткової робочої сили і погане здоров'я. Для жителів традиційних сільських поселень відчутний вплив має такий чинник, як збільшення допомоги сільськогосподарських підприємства (3–8,1%).

На думку більшості науковців, зайнятість в особистих селянських господарствах, особливо у депресивних регіонах України, сформує основу для розвитку підприємства в даній місцевості, що в кінцевому результаті приведе до відродження розвитку сільського населеного пункту [1, 2]. Однак, як свідчать аналіз даних Державної служби статистики України, основна чисельність осіб, зайнятих в особистих селянських господарствах, сконцентрована в сільських населених пунктах, де живе понад 1000 осіб (табл. 1).

Дані табл. 1 свідчать, що упродовж 1991–2014 рр. спостерігається чітка тенденція до збільшення як частки, так і чисельності працездатних осіб, зайнятих в особистих селянських господарствах. Для даної категорії жителів сільських населених пунктів виробництво та реалізація сільськогосподарської продукції в ОСГ є чи не єдиним джерелом надходження коштів та продуктів харчування до бюджету сільського домогосподарства, що відповідає стратегії «виживання» – методологічної основи функціонування особистих селянських господарств. Так, станом на 1 січня 2014 р. частка працездатного населення становила 74,5% від загальної кількості зайнятих тільки в особистих селянських господарствах, або 66% від загальної чисельності зайнятих, які живуть у сільській місцевості.

Результати проведених досліджень свідчать про те, що ОСГ внаслідок пропозиції незначних обсягів виробництва, розрізненості, відсутності технічних засобів не

забезпечують переходу від натурального до дрібнотоварного виробництва. Отже, лише невелика частина селян веде стабільне дрібнотоварне господарство. Більшість господарств орієнтовані на споживання виробленої продукції всередині домогосподарства, а одержані доходи розглядаються як джерело виживання у складній життєвій ситуації, додатковий ресурс для подолання матеріальних труднощів. Про те, що ОСГ може стати засобом виживання в разі погіршення добробуту, наприклад втрати роботи, невиклат або зниження зарплати, повідомили більше половини опитаних жителів села (31,2% респондентів відповіли «так», 25,7% – «скоріше так»).

Таблиця 1

Групування працездатного населення, зайнятого виключно в особистих селянських господарствах за чисельністю жителів у сільських населених пунктах станом на 1 січня

Table 1

Grouping of the able-bodied population, employed exclusively in personal peasant farms by number of inhabitants in rural settlements as of January 1

	1991 р.		2001 р.		2005 р.		2014 р.	
	тис. осіб	у % до всього	тис. осіб	у % до всього	тис. осіб	у % до всього	тис. осіб	у % до всього
...-199	6,9	3,15	107,4	5,02	156,1	5,92	207,59	8,75
200-299	6,5	2,97	91,6	4,28	129,0	4,89	108,66	4,58
300-499	14,1	6,44	195,0	9,12	292,1	11,08	255,74	10,78
500-999	38,5	17,59	508,1	23,75	698,0	26,47	643,39	27,12
1000 і більше	152,9	69,85	1237,2	57,83	1362,0	51,65	1157,02	48,77
Всього	218,9	100,00	2139,3	100,00	2637,2	100,00	2372,40	100

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Заслуговує на увагу вітчизняної практики набутий зарубіжний досвід щодо регулювання фермерського господарства в США, де сформовано спеціальне законодавство ще з 1975 р., яке визначало фермерське господарство як будь-яку установу, якою було продано або буде продано сільськогосподарської продукції на суму 1000 дол. США або більше [3]. Зазначимо, що річний дохід більшості ферм США перевищує цю суму.

Зокрема, у 2018 р. майже 17% ОСГ мали дохід від продажу сільськогосподарської продукції, який в еквіваленті перевищував 1000 дол. США, що є критерієм віднесення домогосподарства до фермерського); середній розмір цього доходу становив 30,7 тис. грн. Із них приблизно 1% мали надходження від реалізації виробленої продукції понад 50 тис. грн.

Класична економічна теорія виділяє три фактори виробництва: землю, працю і капітал. В умовах сільського господарства цьому відповідають земельні, трудові та матеріальні ресурси. Відповідно до сучасних економічних теорій для ефективного використання основних факторів виробництва необхідно забезпечити дію ще кількох факторів, які б сприяли одержанню комерційного успіху товаровиробником у ринкових умовах, а саме: підприємницька здатність, інформація, відповідні інститути та інституції. Саме поєднання цих факторів створює для товаровиробника умови для раціонального поєднання ресурсів для виробництва, продажу товарів, прийняттю обґрунтованих управлінських рішень, створення і запровадження нововведення, визначення допустимого рівня ризику [4]. Ініціатива, ризик і вміння підприємців дадуть можливість з максимальною ефективністю використати економічні ресурси, стимулювати досягнення позитивних фінансових результатів і забезпечувати

економічне зростання. Причому підприємницькі здібності, інформація, інституції поряд із землею, робочою силою та капіталом становлять основу потенціалу розвитку особистих селянських господарств.

З метою розробки дієвого механізму підтримки розвитку підприємницької ініціативи людського капіталу сільських територій розроблено прогноз чисельності сільських домогосподарств (рис.1).

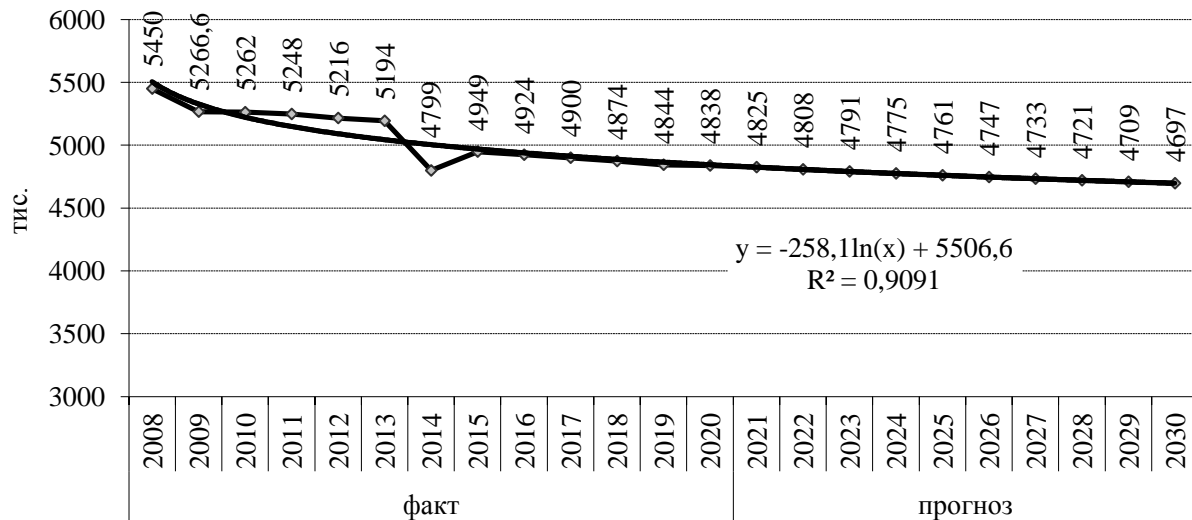

Рис.1. Динаміка кількість домогосподарств у сільській місцевості, тис. од.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Fig.1. Dynamics of the number of households in rural areas, thousand units

Для визначення загальної тенденції зміни кількості домогосподарств у сільській місцевості застосовується аналітичне вирівнювання рядів динаміки. При аналітичному вирівнювання фактичні значення замінюються обчисленими на основі певної функції (трендового рівняння) значеннями.

Вибір типу функції залежить від попереднього аналізу даних, характеру його динаміки.

Для визначення достовірності кожного рівняння можна використати значення похибки апроксимації (R^2). Чим ближче значення (R^2) до одиниці, тим точніше обрана модель відображає тенденцію розвитку, отже, тим вища точність результатів прогнозування.

У нашому випадку найвищий коефіцієнт апроксимації, а значить і найбільш прийнятна для прогнозування модель логарифмічного рівняння.

Як свідчать результати проведених розрахунків до 2030 р. буде спостерігатися суттєве зниження чисельності сільських домогосподарств. Дана обставина на нашу думку, викликана міграційними процесами працездатного населення та високим рівнем смертності сільського населення, головним чином похилого віку.

Як свідчать результати досліджень, основою для створення малих суб'єктів підприємницької діяльності в сфері агробізнесу є високотоварні сільські домогосподарства, тобто ті об'єкти господарського обліку, які утримують 3 і більше голови великої рогатої худоби та 4 і більше голів свиней

Прогнозування частки домогосподарств здійснюватимемо окремо для господарств, що утримуватимуть 3 голови і більше корів та домогосподарств, що утримуватимуть 4 голови і більше свиней (табл.2).

Прогнозування частки домогосподарств (потенційних сімейних ферм) виконується за формулою:

$$Vd = Vd_0 \cdot SMA \quad (1)$$

де Vd_0 – частка домогосподарств у сільській місцевості, яка утримує поголів'я худоби певного виду 3 і більше голів корів або 4 і більше голів свиней базового року; SMA – середня трирічна ковзна темпів зміни частки домогосподарств (окремо для домогосподарств, що утримують корів та свиней) за три роки, що передують відповідному року середньострокового періоду прогнозування. Вибір трирічної ковзної середньої для прогнозу показників зумовлений більш високою точністю проведення розрахунків.

Формула ковзного середнього:

$$SMA = \sum_{i=1}^n T_i \quad (2)$$

T_i – темп приросту витрат частки домогосподарств у сільській місцевості, яка утримує поголів'я худоби певного виду 3 і більше голів корів або 4 і більше голів свиней i -го періоду (до попереднього року); n – період SMA.

На основі проведених розрахунків нами обгрунтовано кілька варіантів трансформації особистих селянських господарств.

Перший варіант передбачає незмінність існуючого стану особистого селянського господарства для двох категорій селян за моделі домінуючого розвитку великого товарного сільськогосподарського виробництва. Особисте селянське господарство зберігається як засіб виживання у господарствах маргіналів – літніх сільських жителів, у домогосподарствах без основного годувальника, зокрема, у господарствах одиноких жінок із дітьми і т.п. Такі господарства потребують соціальної допомоги.

У цій якості ОСГ можуть виконувати свою соціальну роль протягом тривалого часу – до моменту вирівнювання оплати праці в промисловості і в сільському господарстві. Умовою розвитку цього сценарію є переважання великотоварного сільськогосподарського виробництва. Цей варіант передбачає пасивний сценарій розвитку ОСГ, оскільки в країні взято курс на розвиток великих сільськогосподарських комплексів.

Динаміка фактичного та прогнозного значення кількості сільських домогосподарств з корів 3 і більше голови та свиней 4 і більше голів

Table 2

Dynamics of actual and forecast value of the number of rural households with cows 3 and more heads and pigs 4 and more heads

	Рік	Кількість домогосподарств з поголів'ям корів 3 голови і більше, тис.	індекс до попереднього року	середній за 3 роки	Кількість домогосподарств з поголів'ям свиней 4 голови і більше, тис.	індекс до попереднього року	середній за 3 роки
факт	2008	84,475			114,45		
	2009	68,466	0,810		115,87	1,012	
	2010	57,885	0,845		152,61	1,317	
	2011	68,225	1,179	0,945	157,44	1,032	1,120
	2012	67,809	0,994	1,006	130,40	0,828	1,059
	2013	77,906	1,149	1,107	150,62	1,155	1,005
	2014	81,580	1,047	1,063	153,56	1,020	1,001
	2015	79,179	0,971	1,056	128,67	0,838	1,004
	2016	68,936	0,871	0,963	113,25	0,880	0,913
	2017	53,901	0,782	0,874	88,20	0,779	0,832
	2018	68,230	1,266	0,973	87,72	0,995	0,885
	2019	53,286	0,781	0,943	77,51	0,884	0,886
	2020	53,220	0,999	1,015	82,25	1,061	0,980
прогноз	2021	51,994	0,977	0,977	75,39	0,917	0,917
	2022	50,869	0,978	0,978	69,92	0,927	0,927
	2023	50,369	0,990	0,990	65,81	0,941	0,941
	2024	49,453	0,982	0,982	61,10	0,928	0,928
	2025	48,635	0,983	0,983	56,96	0,932	0,932
	2026	47,913	0,985	0,985	53,21	0,934	0,934
	2027	47,121	0,983	0,983	49,57	0,932	0,932
	2028	46,368	0,984	0,984	46,23	0,933	0,933
	2029	45,636	0,984	0,984	43,12	0,933	0,933
	2030	44,902	0,984	0,984	40,20	0,932	0,932

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Другий варіант передбачає також збереження селянських господарств в організаційно-виробничому сенсі. Модель такого розвитку була, як відомо, запропонована групою вчених-аграрників, очолюваних О.В. Чаяновим в Україні у 20-х роках минулого століття [5]. Вони вважали структуру сімейно-трудова селянських господарств, які не використовують найману працю, найбільш стійкою, соціально значущою та справедливою формою організації сільського господарства. Для залучення у товарне виробництво таких господарств пропонувалося кооперування, де об'єднуються ті операції аграрно-виробничого циклу, виконання яких у межах окремих господарств неефективно, зокрема: збут, постачання, переробка продукції, меліорація, насінництво і т.д. Спеціалізовані кооперативи, їх називали «вертикальними», можуть багаторазово збільшити первинний потенціал соціальної бази сільського господарства, сімейно-трудова сільських домогосподарств.

Прихильники даної моделі організації життя села обґрунтували її переваги тими аргументами, що вона не призводить до «розселення» села з його негативними наслідками для сільського господарства і для країни. На нашу думку в цій моделі

мають бути враховані вже дві хвилі «розселення» села – колективізація 30-х років і ситуація 90-х років. Варіант О.В. Чаянова повною мірою не може бути здійснений у нинішніх умовах [6].

Подібний варіант розвитку ОСГ можливий лише за наявності потужної неформальної кооперації, як основи співіснування сільського співтовариства, які можуть частково трансформувати в кооперативи. Переважна кількість респондентів – 74% – мають намір зберегти існуючу мережу неформальних зв'язків, а 26% – орієнтуються на їх розширення. Особливо актуально це для нещодавніх вихідців із міста. Неформальні кооперативні взаємозв'язки будуть і надалі розвиватися в умовах зайнятості по основному місцю роботи працездатних членів сільських домогосподарств.

Третій альтернативний варіант передбачає розвиток фермерського господарства. У приміських тваринницьких господарствах вже нині переважає товарне виробництво як в організаційно-виробничих межах сімейних господарств, так і на основі сезонного найму сторонніх працівників. Специфіка складного індивідуального виробництва і висококонкурентного збуту не вимагає кооперації однорідних господарств, що доводить структура організації масиву індивідуальних господарств приміської зони.

Можливо передбачити розвиток частини товарних особистих господарств у фермерські з найманими працівниками, потім подальше їх перетворення у великі приватновласницькі сільськогосподарські підприємства (господарства «гроссбауерів»). Головним чином це господарства, які порівняно віддалені від ринків збуту. Таким особистим господарствам необхідна підтримка ззовні у вигляді банківських кредитів, придбання техніки, передачі землі в довгострокову оренду або користування, якщо вони дбають про збереження родючості землі на перспективу, тощо [7].

Результати опитування показали, що 70% власників ОСГ вважають за потрібне створити підприємства дрібнотоварного виробництва, і більшість з них (86%) готова взяти участь у цьому процесі своїми матеріальними і нематеріальними активами. Діяльність у формі такого об'єднання дозволить, на думку половини власників ОСГ (50%), вирішити проблеми реалізації продукції, третя частина вважає, що така форма господарювання сприятиме стабільному доходу, для невеликої частини власників ОСГ дуже важлива можливість технічної оснащеності сільськогосподарського виробництва.

Розширення мережі приймальних пунктів, особливо в районах, віддалених від обласного центру та великих міст області, дозволить інтенсифікувати процес дрібнотоварного виробництва сільськогосподарської продукції в умовах ОСГ. Як показують наші дослідження, за наявності програм розвитку інфраструктури населених пунктів, що сприяють підвищенню якості життя сільських жителів, власники ОСГ виявили готовність інвестувати розвиток території. Зазначимо, що 83% респондентів, які брали участь в опитуванні, підтвердили свою готовність вкласти власні кошти у програми розвитку. Більше половини (60%) потенційних учасників дрібнотоварного виробництва вбачають необхідність спрямовувати кошти на розвиток соціальної інфраструктури села: будівництво та ремонт дитячих садків, шкіл, медпунктів, розширення торгової мережі. Певна частина власників ОСГ вважає за необхідне розвивати невиробничу інфраструктуру села – будівництво і ремонт доріг (20%), газифікація, централізоване водопостачання (20%).

Розвиток високотоварних ОСГ стримується й відсутністю ефективних зв'язків у ланцюжку «виробництво – переробка – збут продукції», слабким розвитком кооперативних зв'язків. Особистим селянським господарствам розвивати повну переробку сировини власними силами економічно не вигідно через обмеженість можливих до залучення ресурсів. Висококонцентровані сільськогосподарські

підприємства часто економічно не зацікавлені кооперуватися із ОСГ, а розвиток кооперативного руху стримується через адміністративне нав'язування кооперації [8].

Слід враховувати і стримуючий вплив соціально-трудова факторів, основними з яких є низький рівень життя сільського населення та руйнування бази соціально-культурного розвитку. До цього додаються й відсутність коштів у населення на інвестування, слабка доступність до кредитних ресурсів. Зменшити негативний вплив несприятливих умов на розвиток ОСГ зможе державна підтримка шляхом: створення нормативної правової бази, що забезпечує розвиток ОСГ; підтримки кооперації у сфері збуту, переробки сільськогосподарської продукції, постачання селянам необхідних виробничих ресурсів; сприяння місцевих органів влади і сільськогосподарських підприємств у діяльності господарств населення [9].

Однак здійснюваних заходів економічної підтримки ОСГ із бюджетів усіх рівнів недостатньо, щоб мати можливість принаймні вести навіть просте відтворення, хоча вони забезпечують істотний внесок у продовольчий баланс країни, виробляючи понад 60% обсягу сільськогосподарської продукції. У цьому зв'язку підтримка ОСГ має надзвичайно важливе значення [10].

Органам державної влади необхідно розробляти і здійснювати заходи щодо розвитку ОСГ, які можуть передбачати: вдосконалення договірних відносин у питаннях виробництва сільськогосподарської продукції та надання різних видів послуг; пропонування інформаційно-консультаційної допомоги на безоплатній або платній основі; проведення навчання членів ОСГ із різних напрямів виробничої діяльності; участь в обласному конкурсі за найкращі показники в організації роботи ОСГ; напрями фінансування з обласного бюджету на підтримку особистих селянських господарств.

У зв'язку з вищевикладеним у дослідженні обґрунтовано систему державної підтримки ОСГ на рівні об'єднаних територіальних громад (ОТГ) (рис. 2). Очевидно, що для реалізації запропонованих заходів будуть необхідні фінансові ресурси та відповідні їм джерела фінансування, які в умовах обмежених бюджетних надходжень надзвичайно складно забезпечити.

Разом із тим виділення коштів на підтримку ОСГ розглядається як недостатній захід. Необхідно забезпечити постійний моніторинг розвитку ОСГ, контроль за розподілом субсидій з бюджету ОТГ, популяризувати знання та позитивний досвід розвитку передових господарств, аналіз роботи ОСГ, визначення перспектив їх розвитку з урахуванням місцевих умов. Тільки за дотримання цих умов можливо використовувати виділені кошти ефективно, що забезпечить розвиток ОСГ. Тому важливим етапом у здійсненні заходів державної підтримки власників ОСГ є розробка механізму руху коштів та контроль за цільовим їх використанням, що полегшить надання субсидій ОСГ, водночас забезпечить контроль правильності та повноти документального оформлення і цільового їх використання.

Рис. 2. Пріоритетні напрями державної підтримки функціонування особистих селянських господарств.

Джерело: складено автором.

Fig. 2. Priority areas of state support for functioning personal farms

Вважаємо, що одним із головних економічних завдань у перспективному розвитку ОСГ розглядається розвиток аграрного підприємництва та залучення більшої частини сільського населення у ринкові відносини аграрного сектору економіки. На конкретних сільських територіях це можна реалізувати через удосконалення нормативної правової бази, системи закупівельних і товарних інтервенцій, цінове регулювання, модернізацію системи державного замовлення, компенсацію частини витрат на будівництво, реконструкцію та відновлення меліоративних систем, тощо.

Окрім цього, постає необхідність створення у контексті кооперативної співпраці принципово нової системи інформаційної допомоги та консультування, запровадження в ОСГ інформаційних технологій за допомогою організаційно-економічного механізму державної підтримки.

Висновки. На сьогодні соціально-економічна природа селянських господарств проявляється в їх підприємницькій орієнтації, збереженні приватного сімейно-трудового устрою життя, збільшенні соціальної, культурної, економічної мотивації до праці на землі голів і членів ОСГ. Мале сільськогосподарське підприємство, створене на базі ОСГ із високою соціальною значимістю, потребує підтримки у регіонах та на сільських територіях на основі запровадження цільових комплексних програм культурної орієнтації. Зазначимо, що виконання урядових рішень щодо збереження устрою життя в сільській місцевості не завжди є результативним. Як переконують

результати аналізу, практично у всіх урядових рішеннях соціальні фактори розвитку голів селянських господарств і членів їхніх родин не згадуються. Без наявності таких особистісних якостей, як повага до землі, вміння її обробляти та одержувати високі урожаї, відповідного здоров'я, волі, наполегливості при досягненні цілей розвитку, часткової відмови від сімейного затишку, носіння робочого одягу упродовж доби, ненормованості робочих днів – все це є факторами досягнення економічного та виробничого результату в ОСГ. Без цих якостей не сформуються успішні малі підприємці у сільському господарстві, а оскільки за умови мінливості роботи при виробництві сільськогосподарської продукції, зокрема погоди, голові ОСГ необхідні навички аналізу, спостереження, прогнозування, фізична витривалість і високе почуття відповідальності щодо збереження своєї власності. Психологічно складно працювати разом із родичами та людьми зі своєї сільської місцевості. Поява ОСГ підприємницького типу в сільській місцевості одночасно формує і сімейні трудові традиції учасників різного віку. Вміння регулювати трудові та сімейні відносини відносно безпосередньо впливає на розвиток або ліквідацію ОСГ. У даному випадку необхідними умовами є взаєморозуміння, доброзичливість, емоційна стійкість, рішучість, витримка та інші важливі якості. Вважаємо, що з метою розвитку ОСГ на підприємницьких засадах необхідною умовою є вміння пропаганди малого підприємництва, організація навчання дітей в аграрних коледжах та ВНЗ, підвищення привабливості інституту малих форм господарювання на селі. Окрім того, необхідно посилити увагу до розвитку регіональних цільових програм комплексного соціально-економічного розвитку сільських територій, де створено або наявні перспективи для розвитку ОСГ підприємницького типу.

1. Малік М. Й. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств. *Економіка АПК*. 2013. № 5. С. 87-95.
2. Маренич Т.Г. Організаційно-економічні засади підвищення ефективності суб'єктів малого підприємництва в аграрній сфері: монографія. Харків: Вид-во ТОВ «Смугаста типографія», 2015. 278 с.
3. Варченко О. М. Економічні аспекти розвитку тваринництва в особистих селянських господарствах: монографія; Білоцерків. нац. аграр. ун-т. Біла Церка : БНАУ, 2019. 384с.
4. Демчак І. М. Аналітичні дослідження показників продуктивності у галузі тваринництва особистих селянських господарств за 2018 рік: допов.: [наук.-аналіт. зб.]; Укр. НДІ продуктивності агропром. комплексу. Київ: Укragenoproductivnist, 2019. 65 с.
5. Чайнов А.В. Крестьянское хозяйство. М.: Экономика. 1989. 492 с.
6. Рывкина Р.В. Образ жизни сельского населения (методология, методика и результаты изучения социально-экономических аспектов жизнедеятельности). Новосибирск: Наука, 1979. 230 с.
7. Тулуш Л. Д., Грищенко О. Ю. Трансформація високотоварних господарств населення в суб'єкти підприємництва: податково-бюджетні аспекти. *Економіка АПК*. 2018. № 1. С. 40-52.
8. Рибак Я. Я. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація як засіб розвитку особистих селянських господарств. *Економіка АПК*. 2014. № 9. С. 103-107.
9. Шепель І. В. Самозайнятість сільських жителів в особистих господарствах населення. *Наука й економіка*. 2015. Вип. 2. С. 62-68.
10. Демчак І. М. Методичні підходи оцінки діяльності особистих селянських господарств [Текст]: [дослідження]; Укр. НДІ продуктивності агропром. комплексу. Київ: Укragenoproductivnist, 2018. 92 с.

References

1. Malik, M.Y. "Theoretical principles and directions of transformation of personal farms." *Economics of agro-industrial complex*, no. 5, 2013, pp. 87–95.
2. Marenich, T.G. *Organizational and economic principles of improving the efficiency of small businesses in the agricultural sector: a monograph*. Kharkiv, Striped Printing House Publishing House, 2015.
3. Varchenko, O.M. *Economic aspects of livestock development in personal farms: monograph*. Bila Tserkva, BNAU, 2019.
4. Demchak, I.M. *Analytical research of productivity indicators in the field of animal husbandry of personal peasant farms for 2018*. Kyiv, Ukragenoproductivnist, 2019.

5. Chaianov, A.B. *Peasant economy*. Moscow, Economics. 1989.
6. Ryvkina, R.V. *Lifestyle of the rural population (methodology, methods and results of studying the socio-economic aspects of life)*. Novosibirsk, Nauka, 1979.
7. Tulush, L.D., and O.Y. Grishchenko. "Transformation of highly commercial households into business entities: tax and budgetary aspects." *Economics of agro-industrial complex*, no.1, 2018, pp. 40–52.
8. Rybak, Y. Y. "Agricultural service cooperation as a means of development of personal peasant farms." *Economics of agro-industrial complex*, no.9, 2014, pp. 103–107.
9. Shepel, I.V. "Self-employment of rural residents in personal households." *Science and economics*, issue 2, 2015, pp. 62-68.
10. Demchak, I.M. *Methodical approaches to assessing the activities of personal farms*. Kyiv: Ukragropromproductivnist, 2018.

УДК378.1

doi: 10.15330/apred.2.16.126-138

Зайковський О.С.

ЗРУШЕННЯ У ГЛОБАЛЬНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ (РЕГІОНАЛЬНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ)

Маріупольський державний університет,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра економіки та міжнародних економічних
відносин,
просп. Будівельників, 129а, м.Маріуполь,
87400, Україна,
тел.: 0629587553,
e-mail: ie@mdu.in.ua

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сучасних глобальних процесів, які суттєво впливають на трансформацію у системі вищої освіти. Інтернаціоналізація стала не тільки невід'ємною частиною безперервного процесу змін у вищій освіті, фактично процеси інтернаціоналізації вищої освіти стали важливою детермінантою розвитку та реформування вищої школи. В умовах глобальних трансформацій сучасного світу міжнародна співпраця стала важливим показником розвитку освіти, а самі університети стають глобальними установами, вплив яких на формування конкурентних переваг національної соціально-економічної системи постійно посилюється.

Оскільки в умовах інтернаціоналізації вищої освіти докорінно змінюється місце та роль університетів, існує потреба дослідження та виявлення відповідних тенденцій, що враховують трансформації, що відбуваються на національному, регіональному та глобальному рівнях і які матимуть відповідний вплив на подальший розвиток процесів інтернаціоналізації вищої освіти у майбутньому, що визначило мету наукової статті.

Для досягнення мети використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, а саме: методи аналізу, абстрагування та синтезу (при дослідженні тенденцій, що враховують як внутрішні трансформації, так і глобальні зміни, і які визначають розвиток вищої освіти); методи класифікації та системного узагальнення (для систематизації структурних трансформацій, що відбуваються на освітніх послуг); статистичні методи (для кількісної оцінки трансформацій, що відбуваються у глобальному освітньому просторі в сучасних умовах).

Доведено, що врахування змін, що відбуваються у вищій освіті, передбачають розширений розвиток міжнародних науково-дослідницьких та освітніх програм і проєктів, створення розгалуженої мережі між університетською співпраці одночасно із урахуванням та збереженням кращих національних традицій і культурних цінностей.